

Wendelstvisan

Nr 62

Wendelas Vänner

April 2019

Beslagtagna bilder, tystnader och familjehemligheter

Det förflutna spökar alltid

"Hur öppen får man vara med sitt privata liv? Det är ju ingen hejd på vad folk visar upp i sociala medier, de mest intima detaljer!" Ungefär så låter det rätt ofta från oss födda i gammelmidiernas tid, det vill säga tidningarnas och radions. Vi förfasar oss och tänker tillbaka på en mer belevad och vänlig tid då diskretion var ett ideal.

Men tänker man riktigt noga så hade den tiden förvisso baksidor. Det är om dem – hemligheterna, tystnaderna, skammen och rädslan som detta nummer av WendelAvisan ska handla denna gång. En av dem som led var Wendela Hebbes och Lars Johan Hiertas barnbarn konstnären Mollie Faustman, "barnbarn till vänster" som hon kallade sig. I en serie radioföredrag som 1958 samlades till en memoarbok, "Då", bet hon huvudet av skammen och avslöjade sin bakgrund, dock utan att gå så långt som att nämna namnen på de berömda farföräldrarna.

Att vara "oäkta barn" som hennes pappa Edvard kan ingen vara idag. En annan "skamfläck" som först i modern tid suddats ut är homosexuell läggning. Här berättar vi om Hiertaättlingen Carl von Platen som sinnessjukförklarades och vars öde blev en sammanhängande berättelse

Av Ami Lönnroth
Journalist och författare
Ordförande Wendelas Vänner

först för tjugo år sedan i det stora verket "Sympatiens hemlighetsfulla makt".

I vissa familjer lämnar de nedtystade familjehemligheterna djupa spår. Bland dem familjen Stolpe. Läs vår nya medarbetare Karin Månssons recension av Alex Schulmans "Bränn alla mina brev"!

Till sist: Vi behöver era medlemsavgifter för att kunna fortsätta ge ut vår tidning och ordna bra program. Och vi vill gärna ha besök i Wendela Hebbes Hus. Där har nu våra nya restauratörer, välrenommerade Södertäljekrögare, precis dragit igång med underbar mat och utvidgade öppettider. Välkomna!

WendelAvisan

REDAKTION Ami Lönnroth,
Per Eric Mattsson, Karin Månsson
och Maria Holmerin Nord
GRAFISK FORM Maria Holmerin Nord,
Formula Fri HB
TRYCK Kringel-Offset, Södertälje

MEDLEMSKAP I WENDELAS VÄNNER

Årsbetalande medlem 200 kr
Familjemedlemskap 250 kr
Ständigt medlemskap 2 500 kr
BG 362-0879 **SWISH** 1230068593

HEMSIDA OCH BLOGG

www.wendela.se
E-POST info@wendela.se
BUTIK Öppettider samma som restaurangen

WENDELA HEBBES HUS

Vettersgatan 4, 151 71 Södertälje

POSTADRESS

c/o Lönnroth Mattsson
Badhusgatan 8C, 151 73 Södertälje

RESTAURANGEN: NM Restauranger AB

Vettersgatan 4, 151 71 Södertälje
www.hebbevillan.se
info@hebbevillan.se
08-550 866 75
Bankgiro 196-4113

WENDELAS VÄNNERS STYRELSE

Ordförande:
Ami Lönnroth, 070-324 95 14
Vice ordförande:
Birger Svanteson, 073-692 48 65
Ledamöter:
Karin Bergstedt, 08-550 60 974
Anita Göthammar, 070-307 35 29
Helena Lundström Cronholm,
070-952 54 70
Per Eric Mattsson, 070-661 22 21
Ester Rudolfsson Mattsson,
070-551 94 79
Gerd Örvind, 073-084 46 70

Hedersordförande:
Inga Lewenhaupt, 08-20 15 07
Hedersledamot:
Signe Andersson, 08-550 139 87

*The past is never dead. It's not even past.
All of us labour in webs spun long before
we were born. (William Faulkner)*

INNEHÅLL WENDELAVISAN NR 62 vår 2019

Familjehemligheter.....	3
Ur Mollie Faustmans memoarer "Då": Jag drömde om mord.....	4
Ett minfält av vredesutbrott och tystnad.....	6
Om kärlek på andra villkor.....	8
Att döma någons hjärta.....	8
Baron Carl von Platen: Hiertasläktens andra svarta får.....	9
Slutet för det manliga vänskapssvärmeriet.....	14
Tigande och tassande.....	15
En anad hemlighet.....	16
Nystart för restaurangen.....	18
Programsidan.....	20

Familjehemligheter

”Människorna kring sekelskiftet teg, männen teg, kvinnorna teg, barnen teg. Vi har ofta, mina jämnåriga vänner och jag, talat om den egendomliga förtegenhet som rådde familjemedlemmarna emellan.”

SÅ SKRIVER Mollie Faustman, Wendela Hebbes barnbarn, i sina memoarer ”Då”. På nästa uppslag kan du läsa det inledande kapitlet, där hon berättar om sin bakgrund och sin roll i familjen som bland annat Lars Johan Hiertas oäkta barnbarn.

Memoarerna kom ut 1958. Äntligen kunde Mollie, 75 år, berätta något om hur illa hon en gång for av de vuxnas tystnad. Även om hon skriver med elegans och en viss distans så vibrerar det av starka känslor under orden.

Invävd mellan alla starka personligheter och dramatiska händelser i familjerna Hebbe och Hierta så finns hela tiden tystnaden där. Det fanns mycket att hålla hemligt eller åtminstone undgå att nämna – en förloppen make, en kärleksaffär mellan chef och anställd, en man med två familjer, två uä-barn i två generationer (tre om man ska räkna med Lars Johans dotter Carin, som så att säga följde med i boet när han gifte sig med Wilhelmina 1833)...

Vi i nutiden ser händelserna från ovan någorlunda klart utlagda. Men hur mycket såg och visste alla inblandade i dåtiden om det som skedde? Och hur mycket visste man men undlät att tala om?

Ellen von Platen, halvsyster till Lars Johans barnbarn Carl von Platen, gav ut sina memorer ”Ensam genom livet” 1939. Carl figurerar flyktigt som en kosmopolitisk flygande

Mollie Faustman var barnbarn till Wendela Hebbe och Lars Johan Hierta. Här fångad på bild 1917.

Av Maria Holmerin Nord
Redaktionsmedlem och formgivare av WendelAvisan

holländare, ”en orolig, disharmonisk själ”, som i en bisats blivit försedd med förmyndare. Inte en skymt av skandalen som briserade runt förra sekelskiftet, den som ganska troligt hade varit ett huvudkapitel i en memoar skriven i dag. I dag är det

bekännelsen vi vill ha, skeletten i skåpen, som Mollie skriver om.

Wendelas dotter Signes minnen kom ut 1919, berättade för och redigerade av författaren Hildur Dixelius-Brettner. Där fanns ingen plats för Mollie och hennes familj (även om vi i dag vet att hon och Signe var vänner). Brev från Lars Johan citeras utifrån ett allmänintresse och Thecla dör av lungsot i Paris utan minsta antydning om lille Armands födelse. Inte mycket känslor eller reflektion utan mer sakligt redovisande.

ARTISTEN OCH författaren Lasse Eriksson skrev i början av 2000-talet ”Boken om Gerda” för att försöka bena ut en tystnad och ett familjetrauma på sin fru Kristinas sida. Det avslutande kapitlet skrev han på Oscarsteatern, där han just då spelade i farsen ”Maken till fruar”:

”I tomrummen mellan de sceniska insatserna löser jag och min kollega Björn ofta korsord. I en ruta stod ”Vilar i nationalparker”. Nio bokstäver. Så småningom förstod jag att det skulle stå ’tystnaden’.

Medan de övriga skådespelarna avlägset faller sina repliker inne på scenen funderar jag över tystnaden. Det finns en vacker naturlig tystnad, som när vinden stillnar och arbetet avstannar. Men det finns också en tystnad som kan vara ett uttryck för något som hålls dolt, som inte får utsägas. Tystnaden kan vara ett uttryck för positiv samstämmighet, men tystnaden kan också vara ett sätt att straffa. – – – Och tystnaden kan vara nog så kännbar då den ju förlägger ångesten och skulden hos den som utsätts för den. Idag kommer en ström av böcker om tystnaden inom arbetsliv och familj. Tystnaden som mobbning. Och jag tänker att tigandet kan vara ett krig”.

Ur Mollie Faustmans memoarer ”Då”:

Jag drömde om mord

JAG HADE FÖRST tänkt kalla det här ”memoarer”. Att det nu helt enkelt kallas ”Då” beror på att memoartiteln är för vid, här ska inte bli några indiskretioner om folk jag råkat träffa, stått i förhållande till, älskat, varit vän med eller avskytt. Ingenting sådant. Det här skall uteslutande handla om mig själv, den enda människa jag måhända vet någonting om, inte mycket, vad vet man egentligen om sig själv, men någonting. Som en kort inledning några ord om mina föräldrar, far- och morföräldrar. Ingen människa hänger ju i luften, men längre än till far- och morföräldrar behöver jag kanske inte gå, även om långt-tillbakasläkt ibland gör sig påmint.

Alltså, min far var oäkta son till en mycket framstående och rik man. Hans mor var en fint bildad kvinna. Det fanns halvsyskon på båda sidor, ingen av dessa halvsyskon kände något annat än obehag vid tanken på och åsynen av gökungen, vilket, eftersom historien hände för omkring hundra år sedan, inte är något att förundra sig över. ”Fosterfadern”, som fadern kallade sig, var fästad vid pojken som var hans enda son, äktenskapet var bara lyckliggjort med en rad döttrar. Gossen bodde delvis i ”fosterfaderns” hem, fick god utbildning och alldeles för mycket fickpengar.

Helt ung gifte sig den unge mannen, som nu hunnit få ett väl tilltaget arv efter ”fosterfadern”, med en ung flicka av borgerlig familj. Hennes förmögna far var också en ”fosterfar” men hon fick kalla honom pappa och hon uppfostrades i hans

hem tillsammans med hans legitima barn. Hennes syster, halvsyster alltså, var gift med en militär, hennes halvbror var också officer. I denna genuint borgerliga familj ramlade den äventyrlige unge mannen in. Hans framtidsutsikter ansågs ganska lysande och alla var belåtna.

Snart visade det sig emellertid, att mannen med pengar och framtid och den stora charmen var en slarver, som på mindre än tio år lyckades göra av med sitt arv intill så gott som sista öret. Innan den slutliga katastrofen kom, hade hans hustru fött honom tre barn, alla döttrar. Den första dottern tog pappa-ingenjören med lugn – bättre lycka nästa gång – den andra dottern, jag, kallade han Karl-Edvard för att i någon mån kamouflera eländet, den tredje dottern blev honom definitivt för mycket, han föredrog att inte låtsas om henne.

NÄR BARNEN VAR sju, fem och tre år flyttade hela familjen till England, till London. Ingenjören hyste den optimistiska tron, att i London skulle det gå lättare att exploatera någon av de uppfinningar som han alltid var på vippen att göra. Efter två år hade min mor fått nog av höga planer och obetalda räkningar, tog sina barn och reste hem till Stockholm, lämnande maken-fadern kvar i London. Det var nog ingen rolig resa hem: en förlupen hustru med tre oförsörjda barn tas ju sällan emot med jubel. Hon hade ingen annan utbildning än den hon, liksom alla flickor från förmögna hem på den tiden, fått i den schweiziska pensionen. Ingen dålig utbildning förresten. Hon talade franska

och engelska perfekt och lyckades få anställning som språklärarinna i en flickskola. Det var den tiden då examina och betyg betydde mindre.

Min far exporterades i sinom tid av sina rika släktingar till först Kamerun, sen Ishavet, men överlevde och kom åter som den bad penny han var. ”Alla säger att Jeppe super, men ingen frågar varför Jeppe super”. Sen han i likhet med den dåliga slanten kommit tillbaka, placerades han på ett pensionat, där han satt till döddagar.

DEN MILJÖ, i vilken min far växte upp, förnekad av sin mor, bortskämd av sin far, illa tald av sina halvsysstrar, var ingen lämplig dygdens grogrund. Jag vet ingenting om hans tankar om sitt sociala come-down, om hans inställning till familjen eller livet i allmänhet, en av den tidens egenheter - eller kanske mest min konstiga släkts egenheter – var, att ingen någonsin talade om sig själv och sina svårigheter, sina förhoppningar, sin smärta. Inte med någon och allraminst med sina barn eller sina föräldrar. Min far försvann ju så tidigt, liksom genom en falllucka, så där kunde inte bli tal om någon kontakt, men också min mor, som så redeligen gjorde sitt bästa för sina barn, var tystlåten som en mussla, evad det gällde henne själv. Hon var annars gladlynt och beklagade sig inte, men hon talade aldrig med oss barn om saker och ting som rörde hennes eget jag, och hon hade ingen intim vän. På äldre dar har jag ångrat, att jag inte försökte komma henne nära, kanske hon inte haft något emot det, jag vet inte.

Människorna kring sekelskiftet teg, männen teg, kvinnorna teg, barnen teg. Vi har ofta, mina jämnåriga vänner och jag, talat om den egendomliga förtegenhet som rådde familjemedlemmarna emellan. För att ta ett exempel: jag har aldrig talat, bokstavligen aldrig talat, med min morfar. Jag har nigit för den femma som mina betyg varje höst- och våravslutning inbringade mig, jag har nigit och tackat för mat och mottagit ett ”välbekommet” (sic!), jag har också önskat god jul och nigit och tackat för julklapparna och, när den tiden var inne, nigit och önskat Gott nytt år, men sen var det sluttalat från min sida och också från morfars. Medgivet att de vuxnas paroll då för tiden var, att ”barn ska synas, inte höras”, så tycks mig ändå förhållandet morfar-barnbarn exceptionellt magert. Det var fruset och kallt, men man visste inte av något bättre. Än i denna dag har jag emellertid en viss motvilja att gå den gata, där morföräldrarnas hus var beläget. Morfars skugga synes mig ännu skymta i det fönster, där han brukade sitta och titta i skvallerpegeln. Kanske skosnörena slänger, är hållningen den riktiga?

Att gå till morfar och niga för betygsfemman var emellertid inte bara olustbetonat. Femman, som han tog ur sitt stora kassaskåp, kastade sitt skimmer, liksom den ronney-pepparkaka som åtföljde donationen. Femman gick visserligen genast till ”något nyttigt”, via mamma, men jag höll den i alla fall instoppad i vanten hela långa vägen hem. Tråkigare var visiten den första i varje månad.

Morfar visste precis, vad den gällde, och tog utan ett ord fram ett kuvert, som låg under bronshästen på hans skrivbord, och räckte mig det. Jag tog det djupt nigande och drog mig baklänges ut ur rummet. Jag mötte alltid mormor, som alltid sa samma sak: ”Jaså, du är här och hämtar din mammas pengar.” Många gånger värre än visiterna hos morfars var nyårspromenaden till min fars adeliga släktingar. Det var en bittert svår pärs för mig och min äldre syster. Det ansågs lämpligt att vi, stackars små blyga kräk, skulle på nyårsdagen gå upp till dessa vilt främmande människor som en gärd av tacksamhet för den månadspeng, som de utdelade, inte bara till vår avpolletterade far men också till hans barn.

EN BETJÄNT anmälde oss, vi traskade över spegelblanka parkettgolv och över underbara mjuka mattor fram till med eleganta herrar och damer beklädda soffgrupper. Det viskades ”det är N.N:s barn”, vi neg och önskade gott nytt år, fick var sitt glas sherry och några kakor. Sneglade på klockan, svarade på tilltal, genomled de tio minuter som mamma sagt vi måste stanna och fick äntligen gå. Jag vet inte hur min syster kände det, mina ben var alldeles stela och jag drog in skulderbladen så mycket jag kunde, det var som om något ont lurade bakom mig. Äntligen var vi ute på gatan och husets port slöt sig ljudlöst bakom oss. Vi teg och vi har tegat sen dess och aldrig talat om saken. Den kunde inte talas om. Men jag minns mycket väl vad jag tänkte. Jag drömde om mord. Jag

ville döda hela bunten. Alla utan undantag. Men hur? Vi barn brukade, när vi lagt oss på kvällarna, leka endera av tre lekar: dockornas öden, skolan eller landet. Viskande, för att inte mamma skulle höra oss och ropa sitt tysta barn diktade och agerade vi öden och äventyr för dockorna och oss själva. Jag hade ännu en lek, en lek alldeles tyst för mig själv, dödsleken. Jag tog livet av alla pappas släktingar på det mest otroliga vis, uppeldning i kakelugnen var ett – sen somnade jag lugnt.

HUR KUNDE JAG veta allt om mina egendomliga släktförhållanden, jag fattar det inte. Jag har inget som helst minne av att någon någonsin talat med mig om dem, men ändå visste jag det mesta. Att jag var ett barnbarn till vänster på mammas sida och att min mormor inte var min mormor, bara deras, lät mina halvkusiner mig veta, men allt det andra? The skeleton (sic!) in the cupboard, skelettet som ansågs så väl inlåst i sitt skåp, var tydligt nog för oss barn. Vi visste mer än väl om dess existens.

Man vet endels och förstår endels. Säkert kan de människor, som jag här dröjt ett ögonblick vid, skildras från helt andra vinklar. Till exempel min morfar, denna oåtkomliga gamle man, som hade som en aura av köld omkring sig. När han var död och låg på lit de parade i röda salongen, dök det upp små enkla gubbar och gummor som ville ta ett sista farväl av sin välgörare. Kanske han visat dem inte bara generositet utan också vänlighet? Vad vet jag? Han ingöt en förlamande respekt i oss barn, men

Ett minfält av vredesutbrott och tystnad

kanske han själv längtade att bryta sin isolering.

Kanske också min farmor, som aldrig erkände sin son, led svårligen. Att för hundra år sen föda ett oäkta barn var ingen lek. Det var en skam över alla gränser, fattiga kvinnor tog livet av sig, bildade kvinnor med ekonomiska resurser reste utomlands, födde barnet på okänd ort och låtsades sen att ingenting skett. Barnet bortackorderades för att kanske, som i min fars fall, plockas fram när det passade och begåvas med en "fosterfar" eller mera sällan en "fostermor". Kanske gossens "tant" såg på honom med längtansfulla blickar, på denna hennes enda son, som aldrig tilläts kalla henne mor.

Hur kändes det för min far att vara ett aldrig erkänt barn, en människa utan rötter, utan hemort någonstans? Född i Frankrike, sina första år i Tyskland, sen på nåder i en "fosterfars" hem.

Nog talat om människor som för längesen är döda, och alltså inte kan stå upp och begära ordet. Jag ska nu försöka ge en bild av mig själv. Visserligen är jag också här på gungande grund, visserligen tillhör också de små flickorna jag tänker tala om skuggornas rike, men jag ska ändå försöka blåsa liv i dem. Jag har dess bättre ett bra kom-i-håg och bra synminne, så jag ska göra så gott jag kan.

Bild: Elvis Santana via [Freeimages.com](#)

Sällan har jag läst om en så talande och förgörande tystnad som den som fanns i familjen Stolpe. Åtminstone om man får tro dottersonen Alex Schulman som skrivit en roman om den, "Bränn alla mina brev".

ÖVERLEVANDE FRÅN krig och andra fasor orkar ofta inte sätta ord på vad de varit med om. Våldtäktsoffer tiger helst. Men Schulmans historia rör sig kring ett betydligt mer banalt ärende som i Sven Stolpes värld växer till ett livsavgörande "attentat".

Sven Stolpe var på sin tid en välkänd och stridbar debattör, en extremt produktiv författare, litteraturforskare och -kritiker. Född 1905, död vid 91 års ålder. Ständigt rasande – i offentligheten framstod hans ilska närmast som lite komisk. I synnerhet som han faktiskt också kunde vara rätt underhållande.

Stolpe fick i unga år tuberkulos. Den förstörde hans ena lunga och flera av hans revben. Han beskrev sig i hemmet som nästan döende, krävde omsorg utifrån detta faktum, men levde alltså längre än de flesta.

Han var gift med Karin, också en intellektuell, bland annat är hon känd som översättare. De fick med tiden fyra barn.

De hade träffats på Sigtunastiftelsen, samtalat och funnit en

stark gemenskap. Men ganska snart förändrades relationen så, att han blev dominanten och kritikern, hon den som väjde och anpassade sig.

Allt detta framgår av Schulmans roman. Han stödjer sig på egna minnen och på brev, och fyller i med diktade partier, känsligt gestaltade.

Det är han som börjar grubbla över morfaderns ilska, forskar genom att läsa Stolpes romaner och hittar med tiden ett återkommande tema i dem: en präktig man blir bedragen av sin hustru och lyckan är krossad för evigt. Mannen oförvitlig, kvinnan trolös; det är grundberättelsen.

I sina självbiografiska texter återkommer han till det "sexuella attentat" som han blev utsatt för 1932 och som kullkastade hans liv.

VAD HANDLADE det här om?

Schulman letar sig så småningom fram till en kärlekshistoria som ska ha utspelat sig mellan Karin Stolpe och Olof Lagercrantz, när paret Stolpe och OL befann sig samtidigt på Sigtunastiftelsen. Det är en kort affär, båda är mycket unga och det

Av Karin Månsson
Journalist och ny medlem av
WendelAvisans redaktion

är mycket långt innan OL blir känd som författare och DN-redaktör.

Karin Stolpe ville följa Lagercrantz i livet. Men hon vågade inte bryta upp. Hon var rädd för vad Sven skulle göra mot dem. Så hon blev kvar och fick betala för det i form av en livslång underkastelse under en hustyrann.

Det visar sig att den här historien stannat kvar hos båda familjerna.

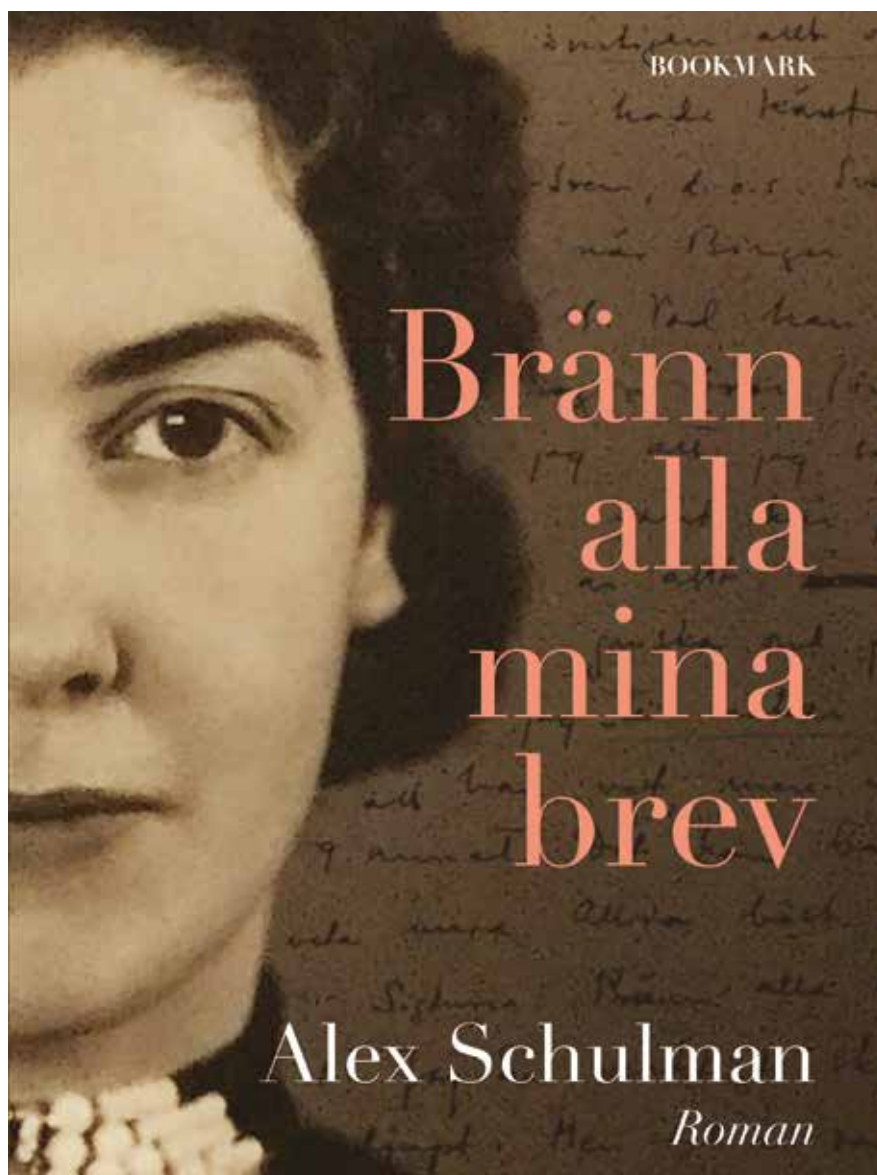
HOS STOLPES blir den till en farlig hemlighet, en mina som ständigt hotar att brisera i form av fruktansvärda utbrott från Sven. Ingen i familjen Stolpe verkar ha känt till den. Men de har känt av den i den spända och ofta hotfulla stämning som utgick från Sven Stolpe.

Lagercrantz verkar ha hanterat den alldeles annorlunda. I den familj han så småningom bildar är historien bekant. Där finns också breven bevarade mellan de båda älskande. Inga hemligheter och inga hårda ord, inga minfält att passera.

Man kan alltid säga att det var lättare för OL. Vid tidpunkten för hans kärleksaffär med KS var han ung, strax över tjugo, och hade ingen egen familj att dölja något för.

Men det finns något annat i det här, en oförmåga hos Sven Stolpe att hantera problem, en besatthet vid oförrätter, verkliga och inbillade. På avstånd kan han se ut som en Don Quijote på väg mot ständiga strider i känslans rike. Och då verkar han ju lite komisk.

I själva verket kunde han gömma sig bakom den tystnad som den tidens konvention krävde och göra

den farlig för hans omgivning. Han lät påskina att bakom tystnaden dolde sig förfärligheter, "attentat", medan den faktiskt handlade om något djupt mänskligt, ung kärlek. Det som hände är knappast unikt om än trist för tredje part.

Det är en skakande berättelse det här. Och den blir än mer drabbande om man följer i Schulmans skrivar-spår. Några år tidigare kom han ut med bok om sin mamma Lisette och hennes alkoholism, "Glöm mig". Även här handlar det om att gömma undan, låtsas om inget, hålla tyst.

Lisette Schulman söp hårt i många år. Hennes man Allan dolde det för de tre sönerna men de kände ju av det i form av en mentalt och känslomässigt frånvarande mamma.

Alex Schulman verkar ha bestämt

sig för att lyfta på alla familjens täckelser och slå sönder dess tystnader, allt för att hitta till den fasta marken. Typiskt för vår tid? Ja, absolut. Men säkert också läkande för själen.

Hemligheter kan så lätt bli farligare än de här och tystnader bli hotfullt talande.

Några andra svenska böcker om familjetystnader och -hemligheter: Helena Henschen: "I skuggan av ett brott" och "Hon älskade" Göran Rosenberg: "Ett kort uppehåll på vägen från Auschwitz" Per Wästberg: "Erik och Margot. En kärlekshistoria"

Om kärlek på andra villkor

STAFFAN Beckman, känd och etablerad författare på vänsterkanten, född 1934. Sent i livet, efter många äktenskap och förhållanden, genomgår han en metamorfos. På Skansens Galeja bjuder han upp en kvinna som han blir hjälplöst förälskad i. Första gången på mycket länge som han fylls ”av ömhet för en annan människas väsen.” Och hon bekräftar honom. Han får modet att bejaka sin egen kvinnlighet och börjar klä sig i kvinnokläder. Den älskade kvinnan som han kallar för Annabelle är den första som tar emot honom precis sådan han är, det som han så länge tvingat sig dölja.

Om detta skriver författaren som nu kallar sig för Alice Staffan en gri-

pande och djupt berörande liten bok med titeln ”Minns du?”

Det är till Annabelle frågan ställs. Men den som svarar är Alice Staffan själv eftersom den älskade har försvunnit in i demensen. Han minns åt henne. Kvar finns dock deras tillit och djupa förälskelse och författarens tacksamma minne av att allt inte behöver vara som omvärlden förväntar sig.

I bokens slutrader återkallar Alice Staffan minnet av deras bröllopsnatt ”då vi försökte göra det som alla gör och det visade sig att det inte gick.”:

”Inte med ett ord har vi berört det under alla år, inte förrän jag i denna stund fäster det på papper för att det hör till det minne du förlorat, för att

det är minnet av vår bröllopsnatt, av natten då bruden och brudgummen (eller bruden och bruden?!) i out-säglig lättnad finner att de ingenting behöver bevisa, att de får älska och vara älskade, åtrå och bli åtrådda utan all förställning...de får äntligen vara det de så länge försökt dölja.

Det som vi nu är, min älskade, det som vi är och kan vara oavsett vad vi minns eller inte minns.”

AL

”Minns du?” av Alice Staffan Beckman (Norstedts 2019)

Alice Staffan Beckman kommer i höst till ett samarrangemang med Oktober-teatern, se programsidan!

Att döma någons hjärta

En anklagad inför inkvisitionen iklädd den toppiga huvudbonaden ”coroza” och tunikan ”sambenito”, där brotten var beskrivna i ord och bild. Teckning av Francisco Goya från tidigt 1800-tal. Inkvisitionen upphörde 1834. Bild från Wikimedia Commons

”OM NI ÄR här för att döma en mans hjärta, så dömd så som ni anser att er lag föreskriver, men i handlingar, señores, har jag alltid varit en god kristen, sedan mitt dop i Santa Eulàlilakyrkan och till denna dag”.

Det säger Pedro Onofre Cortés de Guillermo, kallad Moxina, när han står inför inkvisitionen i Palma de Mallorca 1678 i Anita Goldmans senaste roman ”Om stenarna kunde tala i Palma de Mallorca”. Redan på bokomslaget får läsaren veta slutet på berättelsen: 1691 brändes 37 människor i Palma de Mallorca för brottet att i hemlighet praktisera judiska seder trots att de levde som kristna.

Berättelsens väg fram till autofadén och bålet handlar mycket just om det offentliga och det hemliga. 1435 tvångskonverterades alla judar på Mallorca. Det blev också förbjudet att lämna ön. Ändå har femton familjer i mer än 200 år fortsatt att leva som judar. Hemma och i hemlighet. På söndagen går de till mässan som alla andra, men de firar också sabbat på lördagen då de äter mat som de har

förberett på fredagen. De firar judiska högtider tillsammans i Moxinas trädgård utanför staden.

Omgivningen kallar dem ”xuetes”. De vet att de har ögonen på sig och försöker vara försiktiga. Och omgivningen både vet och vill inte veta. ”Xuetes” är en outhärlig del av stadens handelsliv.

När inkvisitionens kvarnar börjar mala finns det dock ingen återvändo och inga förmildrande omständigheter. Att ha gjort rätt i det offentliga räcker inte. Vad har man gjort i det privata, i hemlighet? Vad har man tänkt, känt och tyckt?

Som i alla totalitära system är inkvisitionen rädd för det hemliga, det oätkomliga som bor i människors hjärtan. Romanen levandegör ett stycke europeisk historia som senare sekler tigit ihjäl samtidigt som den är en blödande appell för tankens frihet och tanken som fristad.

MH

”Om stenarna kunde tala i Palma de Mallorca” av Anita Goldman (Natur & Kultur 2019)

Baron Carl von Platen:

Hiertasläktens andra svarta får

”Farbror Carl ingav oss en känsla av osäkerhet, dunkelt anade vi det som aldrig sades högt i vår närvaro, att det var något egendomligt med vår farbror. – – – Oss pojkar gav han alltid karameller som mamma förbjöd oss att äta; när han gått beslagtogs hon påsarna.”

DEN SOM BERÄTTAR är Gustaf von Platen, också kallad Buster, i första delen av sina memoarer; ”Resa till det förflutna – lättsinne i allvarstid” som kom ut 1993. I den berättar han om sin farbror, tillika Hiertaättlingen, Carl von Platen vars skandalom-susade existens rätt många i de två berörda släkterna tycks ha gjort sitt bästa för att dölja. Men Buster var inte journalist för inte och vittnar med både humor och medkänsla om den excentriska farbror Carls återkommande besök i hans föräldrahem i Malmö:

”Farbror Carl var smittoförande och hans sjukdomar var farliga för

kropp och själ. Han led av homosexualitet och lungsot”, skriver Buster, ”kort sagt en svensk Oscar Wilde. Han var ättens överhuvud men stod själv under förmyndare, enormt rik – men kunde inte göra av med en vitten utan att fråga om lov. Hans halvsyskon var alla beroende av honom för sin livsföring, pappa mer än andra. Han var familjens välgörare men också dess svarta får.

Det fanns en tid då jag tyckte farbror Carl var en löjeväckande figur och visst var han. Han var en tragisk clown, otursförföljd, olycklig, ensam, född i sorg och lidande.”

Carl von Platen var enda barn till

Av Ami Lönnroth
Journalist och författare
Ordförande Wendelas Vänner

Lars Johan Hiertas dotter Clara. Hon hade gift sig med den femton år äldre Ludvig von Platen 1862 och födde året därefter sin son som skulle få namnet Carl. Hon dog kort därefter i barnsängsfeber. Pojken döptes vid sin mammas kista och prästen ska ha gett honom följande välsignelse på vägen: ”Från Gud kom du, du nytända liv, som börjar din bana härnere bland sorger och klagoljud. Intet modersöga vakar över dig, men Fadersögat i himmelen vakar över ditt väl.”

Busters kommentar: ”Uppriktigt sagt misskötte Gud Fader övervakningsjobbet”.

För hur blev Carl von Platens liv?

I "SYMPATIENS hemlighetsfulla makt", det stora verk om homosexuella i Stockholm som gavs ut 1999, berättar dess huvudredaktör Göran Söderström ingående om Carl von Platens levnadsbana från det han föddes 1863 till hans död 1929, om hans rika och inflytelserika släktingar på både modernet och fädernet, bland annat Göta kanals grundare Baltzar von Platen och publicisten och politikern Lars Johan Hierta liksom Hiertas yngsta dotter Anna Hierta-Retzius, framstående kvinno-sakskvinna och senare tillsammans med sin professorsmake Gustaf ägare till Aftonbladet. Därtill alltmer präktigt konservativ, till skillnad från sin liberale far. De första åren växte pojken upp hos morföräldrarna och mostrarna Hierta.

Göran Söderström berättar:

"Som Lars Hiertas ende manlige arvinge var tanken att Carl när han blev myndig skulle ha fått överta viktiga poster inom företagen." (Lars Hierta hade ju grundat inte bara sitt förlag och sin tidning, Aftonbladet, utan också de framgångsrika företagen Liljeholmens stearinfabrik och Munksjö pappersbruk, förf. anm.) "Redan vid nio års ålder ärvde han också en mycket betydande förmögenhet vid morfaderns död. Sedan Carls far gift om sig återkrävde han emellertid sonen och lät som förmyndare för Carl år 1876 bygga hyreshuset Sturegatan 32, mitt emot Floras kulle i Humlegården, dit familjen flyttade."

Planerna på att göra Carl till framgångsrik företagare fick familjen Hierta dock slå ur hågen precis som Lars Hierta redan före sin död givit upp planerna på att skola in sin uå-son med Wendela Hebbe, Edvard Faustman, född 1852, i sitt företagsimperium. Edvard var en slarver och Carl skulle visa sig vara något för samtiden mycket värre, nämligen homosexuell. Det visade sig efter att han vid 18 års ålder börjat studera i Uppsala.

Fastigheten på Sturegatan 32 som pappa Ludvig bygger för Carls ärvda pengar. Carls halvsyster Ellen bodde här hela sitt liv.

Göran Söderström:

"Här samlade han kring sig ett exklusivt kotteri, i vilket bl.a. ingick baronen och kammarherresonen Carl Ludvig von Mecklenburg, snart beryktad för det s.k. Mecklenburgska otuktsmålet, härrörande från majfirandet 1882. Som ekonomiskt oberoende tycks Carl von Platen emellertid inte brytt sig om att fortsätta sina studier sedan han blivit myndig – hans tidigt framträdande homosexuella läggning tycks också fått familjen Hierta-Retzius att ge upp alla planer på en framtid för honom inom familjeföretagen. Carl tycks också ha begärt att få stå kvar under förmyndare för att slippa förvalta sin förmögenhet."

En bild från Carls våning i Uppsala finns på sidan 15.

SNART GER SIG Carl von Platen ut på långväga exotiska resor. Ett av hans stora intressen var operan och teatern och han tycks ha uppträtt som mecenat. Han umgås med unga män och annonserar hösten 1897 i

en stockholmsstidning efter en "ung man som vore honom följaktig under hans resor i utlandet". Den unge man som nappar heter Herbert Lundgren, en femtonårig son till en bokhållare från Göteborg, som följer med på en resa genom en rad europeiska länder. Göran Söderström återger, med alla felstavningar, ett brev av den unge pojken till sin pappa "på elegant monogrammerat brevpapper 'Heribert Lundgren', säkerligen en gåva från von Platen" av vilket det framgår att både far och son är väl medvetna om baronens homosexuella läggning:

"Älskade pappa

Tack för brevet det hade jag länge väntat på men vi kom inte till Paris för en i går morse, jag skall underätta pappa om att Baron är mycket snäll men förfärligt häftig men det går snart öfver igenn, han har visat sig oförsämd en gång men hann var icke nykter då så hann bad mig omm ursäkt följande morgon då han fick en lexa av mig så att han blef flat men han har dom där tagerna i

Carl von Platen 1884. Han var då 21 år och studerade juridik i Uppsala. Någon examen blev det aldrig. Det finns en biografisk anteckning om en extra ordinarie amanuens tjänst på Nationalmuseum och Kungliga biblioteket 1887, men den var i så fall kortvarig.

Ludvig von Platen bröt med släktens militära tradition, studerade i Uppsala och blev statstjänsteman. Han var en hängiven stenograf, vilket borde ha varit en förbindelselänk med svärfar Lars Johan Hierta. Ett oblikt öde gjorde Ludvig till änklings två gånger om; Clara dog 1863 och Helene 1869.

“När hon var bland vänner var hon glad, skämtsam och qvick, kunde ’slå huvudet på spiken’, som man säger och ge ypperliga svar. Ty Clara var den enda af oss alla fem, som ärf min Fars qvickhet och mod att ge sig i strid för hvad hon ansåg vara rätt.” Så beskrev Claras lillasyster Anna henne i ett brev till Carl.

sig märkte jag, i Berlin hade hann en massa med bekanta pojkar menn pappa behöfver icke vara orolig ty jag håller honom på vederbörligt afstånd jag har mycket varit tillsammans med hans förnämra släktingar (...) så att han förstår nog att passa sig i annat fall vet han vad jag gör, som jag sade till honom denn der gången. ja kära pappa nu har jag inget mer att säga pappa precis (...)”

Från Paris gick resan vidare till Italien och på Sicilien uppsökte von Platen med sin unge följeslagare den sju år äldre baronen och fotografen Wilhelm von Gloeden i Taormina. Där lärde sig Carl von Platen fotografera vilket skulle bli den konstnärliga bana han själv skulle komma att ägna sig åt. Baron von Gloeden, även han öppet homosexuell, bodde i en villa med svindlande vacker utsikt över Adriatiska havet dit han brukade bjuda in både jämnåriga manliga tyska vänner och traktens unga pojkar ”till vad som har betecknats som nattliga orgier i antik stil.”

Göran Söderström påpekar att det

då i Italien fortfarande, liksom under antiken, ansågs att homosexualitet var en naturlig fas mellan pubertet och giftermål. Eftersom von Gloeden dessutom brukade hjälpa sina sicilianska vänner ekonomiskt, accepterades han av ursprungsbefolkningen, detta trots moraliska kampanjer från andra inflyttade nordbor.

HÄR FÅR CARL von Platen ta del av den berömda von Gloedens foto-konst, bilder både av det vackra landskapet och av helt nakna unga pojkar med könsorganen väl exponerade. Även den unge Herbert får ställa upp framför von Gloedens kamera. Hit kommer Oscar Wilde för att låta sig fotograferas tillsammans med sin pojkvän ”Bosie” Douglas. Och von Gloedens bilder säljs och prisbelönas runt om i Europa ”under förevändning av att vara en återuppväckt antik idealistisk konst.”

Men i Sverige fanns inget av denna liberala inställning. Det skulle snart visa sig. När Herbert återvänt till sina föräldrar i Göteborg i juni 1898

visade det sig att han hade insjuknat i tbc och på julaften samma år avled han. Innan dess hade fadern avtvingat honom en bekännelse om vad som förekommit mellan von Platen och honom. Göran Söderström pekar på att sambandet sexualitet–synd–sjukdom var väletablerat i sekelskiftets Sverige och förmodar att det inte varit särskilt svårt att få den sjuke Herbert att ”bekänna”.

Den historien skulle bli början på en serie skandalskrivier, utpressningsförsök, polisanmälningar och till slut arrestering och sinnessjukförklaring av Carl von Platen. Herbert Lundströms far polisanmälade von Platen två år efter sonens död efter att förgäves ha försökt pressa honom på pengar. Skandaltidningen Fäderneslandet passar på att skandalisera båda parter för deras låga böjelser av ekonomisk respektive sexuell art men von Platen går ännu så länge fri. Han ger sig ut på nya resor, nu med kamerautrustning. I Berlin fotograferar han nakna män, hans bilder

blir beslagtagna men själv går han fri, i Neapel blir han anhållen sen han angivits för att fotografera män nakna på hotell men släpps omedelbart sen polisen sett bilderna.

I juli 1903 exploderar en skandal kring en annan känd homosexuell, den svenskättade Jacques d'Adelswärd Fersen (vars namn är bekant för de flesta som turistat på Capri och sett platsen där hans Villa Fersen ska ha varit centrum för "det ljuva livet"). Han har haft uppmärksammande te-seanser med lätt klädda alltför unga pojkar i Paris och skandalen genljuder även i svenska tidningar. Tidningen Fäderneslandet griper tillfället att skandalisera von Platen:

"Jacques d'Adelswärdar' i Stockholm, åtminstone af samma sort, om inte så 'storslagna' finns det tyvärr nog ganska godt om. Särskildt minnas vi en ung baron von X, som för några år tillbaka här dref denna gossekult i ganska omfattande skala. — — — Vid en av Östermalms fashionablaste gator hade han på nedre botten hyrt en större elegant ungarlsvåning, som han utstyrt med stor lyx och allehanda minnen från sina resor till mera exotiska trakter af jorden."

TIDNINGEN FÖRDJUPAR sig i detaljer som olika sagesmän försett redaktionen med, om alla foton av nakna män och hur unga män bjudits in för att låta fotografera sig mot betalning:

"Han bad mig att jag skulle klä av mig alla kläderna och det gjorde jag. Sedan blev jag fotograferad i alla möjliga ställningar. Än stod jag än satt jag, än låg jag. Och sist hängde jag i luften på några rep som var fastgjorda i väggarna, precis som en annan olympisk gud. När allt detta var gjort klädde jag på mig igen och sedan satt vi och drack punsch och hade det ganska trevligt ett par timmar."

I senare polisförhör erkände von Platen att han "fann tillräcklig tillfredsställelse av att se männen nakna

Carl von Platen 1903. Saxat ur "Sympatiens hemlighetsfulla makt".

och vidröra dem med händerna."

Till slut ledde de upprepade polisanmälningarna, bland annat från anhöriga till de fotograferade unga männen, till att polisen den 4 december 1903 slog till mot Carl von Platen. Fotoalbum beslagtogs liksom hans anteckningsbok med adresser. Man spårade upp adressaterna och förhörde också dem. Två veckor senare var polisrapporten klar. Då trädde Carl von Platens far i aktion och överlämnade ett intyg från överläkaren Henry Marcus på Solna sjukhem "att Carl från och med föregående dag vistades på sjukhemmet för sinnessjukdom. Därmed lades polisundersökningen ned."

Göran Söderströms kommentar:

"Med tanke på fotografiernas ganska oskyldiga natur och den tidens praxis inom domstolarna beträffande den form av homosexuellt umgänge som von Platen kunde beslås med är det knappast troligt att ett eventuellt åtal skulle lett till fällande dom; mera sannolikt är att polisundersökningen aldrig skulle förts till domstol."

Carl von Platen blev omyndigförklarad, förmyndare blev statsrådet Karl Sigfrid Husberg.

SJÄLV HADE HAN inget emot att någon annan förvaldade hans förmögenhet men han ville kunna resa, det han ägnat hela sitt vuxna liv åt. Och rätt snart slipper han ut från Solna sjukhem och återtar sitt resande vilket ger avtryck i ett antal reseskildringar. När hans far Ludvig avlider

1904 befinner han sig på långresa. Carl har nu ärvt barontiteln, vilket det ironiseras om bland annat av en kamrer Werner i en kommentar till en nekrolog över Ludvig von Platen:

"Hans son Carl är en egen person, beryktad som älskare af eget kön, fjäskig och fåfång — — Nu är han baron, hvilket bör minska sorgen. Det vore önskvärt att han blefve snygg och ren som anstår en förmoden ädling."

DEN NYBLIVNE baronen flyttar till Rom men efter många år där driver första världskriget honom hemåt igen och 1917 — det är samma år som hans brorson Gustaf, alias Buster von Platen föds — blir han gripen av polisen i Malmö för att ha kysst en hisspojke på hotell Kramer. Snabbt förpassas han med halvbroderns försorg till dr Marcus sjukhem i Solna, han blir inspärrad i en nyinköpt villa och övervakad av "en kvinnlig dragon".

Han fortsätter skriva och publicera, till exempel "Sceniska artister från Shakespeares tid till våra dagar" 1918. Men han lider av inspärrningen. Han får kontakt med den radikale läkaren Anton Nyström som helt förkastar teorin att homosexualitet skulle vara en sinnessjukdom. Nyström, då 77 år, enleverar honom ur den kvinnliga vårdarens våld, något som förstås får ett rättsligt efterspel — ett fall både för medicinalstyrelsen och JK.

Carl von Platen blev inte friskförklarad men hela det senaste ståhejet ledde i varje fall till att han återfick sin frihet att resa. Göran Söderström antyder att von Platens stora förmögenhet spelade en roll här. Efter inspärrningsaktionen ville han ändra sitt testamente med förbigående av halvsyskonen. De kom väl nu på andra tankar vad gällde inspärrningen.

Alltnog, det var denne nu rätt brutne farbror Carl som dök upp i hans brorson Busters hem på sina utlands-

Carl von Platens bilder är inga mästerverk vare sig tekniskt eller motivmässigt. Snarare är de rörande i sin tafflighet och för ett modernt öga mycket oskyldiga (med undantag av att en del känns mycket unga). 2008 sammanställde Josefin Floberg Eriksson en utställning med 13 av Carl von Platens beslagtagna bilder ur Polismuseets arkiv.

resor via Malmö. Redan märkt av den lungsot som han skulle dö av 65 år gammal, trettio år efter den unge Herberts död i samma sjukdom. Ett minst sagt originellt och rätt tragiskt människoöde, det kan man hålla med Buster om som i sina memoarer skriver att höjdpunkten i farbroderns liv inträffade redan när han var en femårig parvel och marskalk vid sin pappas bröllop med nya frun. Han skålade med sin styvmor och yttrade till gästernas förtjusning: "Förlåt söta Helene att jag inte håller något tal."

Det hade inte precis varit något romantiskt skimmer kring Carls mamma Claras förbund med den femton år äldre pappan Ludvig. När Ludvig i svassande ordalag anhållit om Claras hand i ett brev till Lars

Hierta på sommaren 1861 får han av den blivande svärfadern det kortfattade rådet att fråga Clara själv. Och när hon ger sitt samtycke passar Hierta på att göra sammalunda dock "under den reservationen, att den som för-enar sitt öde med Claras, måste vara tillfredsställd att mera räkna på en redbar och varm och trofast karaktär, vari hon ej kan överträffas, än på någon särdeles förmåga, samt åtnöjas att vad som kan brista i detta hänse-ende får ersättas av den goda viljan."

Inga lyckliga premisser. Clara, av sin far klassad som föga begåvad, fick en kort levnad. Men kanske var hennes son Carl mycket lyckligare än hans brorson Buster förmodade?

Ami Lönnroth

Homosexualitet i Sverige: Ordet homosexualitet myntades inte förrän 1869, i Sverige kallades det oftast "onaturlig otukt" eller, som på många andra språk, för sodomi. Det sexuella umgänget mellan vuxna personer av samma kön blev helt legaliserat 1944.

Sedan slutet av 1980-talet har svenska homosexuella gradvis fått allt större rättigheter; rätten till så kallat registrerat partnerskap (1995), rätten till samkönad adoption (2003) och rätten att ingå samkonat äktenskap (2009), medan den medicinska klassificeringen av homosexualitet som en form av psykisk störning kvarstod fram till 1979. Det året den 27 september skrev Socialstyrelsens dåvarande generaldirektör Barbro Westerholm på beslutet att stryka homosexualitet ur sjukdomsklassificeringen.

Källor

Resa till det förflutna. Lättsinne i allvarstid. Gustaf von Platen, T Fischer & Co, 1993

Sympatiens hemlighetsfulla makt. Stockholms homosexuella 1860-1960. Red. Göran Söderström, Stockholmia förlag 1999

Tidningskungen Lars Johan Hierta – den förste moderne svensken. Ami Lönnroth och Per Eric Mattsson, Wahlström&Widstrand 1996.

Ensam genom livet. Ellen von Platen, Gebers förlag, 1939

Fängslande homoerotik. Johanna Ekström, understreckare i Svenska Dagbladet 2008-09-09

Bildkällor

Bilderna på sid. 9 och 10 är tagna av Maria Holmerin Nord.

Carl von Platens porträtt är hämtat ur Ellen von Platens memoarer "Ensam genom livet".

Ludvig von Platens porträtt finns i Digitalt museum. Fotograf: August Roesler/Bohusläns museum.

Clara Hiertas porträtt är tecknat av Maria Röhl och finns i Kungliga Bibliotekets databas Libris.

Omslagsbilden och den större bilden på sidan 13 kommer från Göran Söderströms samling, de två mindre från Polismuseets arkiv.

Slutet för det manliga vänskapssvärmeriet

CARL VON PLATEN var inte ensam om att som öppen homosexuell tystas av släkten och omgivningen – man kunde inte med den tidens tolkning av sodomiförbudet få honom åtalad och fälld, och därmed oskadliggjord. Ett sätt var att förklara personen sinnessjuk, men Anton Nyström, som varit intim vän med den av många beundrade Pontus Wikner visste ju att homosexualitet på inte sätt var förknippat med sinnessjukdom (även om många psykologer ända in i vår tid har trott det).

Så säger Göran Söderström, redaktör för det stora verket "Sympatiens hemlighetsfulla makt" där man också kan läsa om Pontus Wikner (1837–88), teolog och filosof och en person som kommit att bli en ikon för gayrörelsen. I Fredrik Silfverstolpes avsnitt om Wikner kan man läsa om det romantiska vänskapssvärmeri mellan unga män som tycks ha varit vanligt förekommande och inte särskilt uppseendeväckande förrän det i början på 1860-talet uppstod en mer dömande syn och det både i Sverige och andra länder inleddes en offensiv mot "onaturlig otukt".

1864 antogs en ny strafflag som kriminaliserade otukt mellan personer av samma kön. Det året kan därför, skriver Silfverstolpe, "ses som det sista 'problemfria' året för det manliga vänskapssvärmeriet".

Pontus Wikner kämpade livet igenom med sin sexuella läggning, han gifte sig och fick två söner men det förändrade inget. 1879 beslutade han sig för att hjälpa sina framtida olycksbröder genom att formulera sina "Psykologiska självbekännelser", enligt Göran Söderström "ett run-gande försvar för den homosexuella kärleken". Där hävdar Pontus Wikner lika rätt för älskande av samma kön att gifta sig och ha sexuella relationer som heterosexuella par. Av hänsyn till hans två söner fick skriften inte ges ut. Det dröjde ända till 1971 innan den publicerades. Det säger något om hur känsligt ämnet varit långt in i vår tid.

Förebilder är fortfarande mycket viktiga för unga homosexuella idag, tillägger Göran Söderström. Självmodersfrekvensen hos unga homosexuella är markant högre än hos deras heterosexuella jämnåriga.

Tigande och tassande

En roman och en informell avhandling tar oss med till 1880-talets Uppsala.

EN FÖREGÅNGARE till #metoo var #prataomdet, det svenska initiativet som startade 2010 där kvinnor delade personliga upplevelser av sexuella övergrepp och ofredanden. Kampanjen belönades med Stora journalistpriset i klassen "förnyare" 2011.

Visst finns det än i dag alltför mycket tystnad kvar. Men ändå. Vi har kommit rätt långt på 130 år.

Ungefär i samma veva läste jag nämligen Ola Larsmos roman "Jag vill inte tjäna". Den utspelar sig i 1880-talets Uppsala och tar oss med rakt in i den tidens tigande och tassande.

Bokens ena huvudperson Stig Hjalmar Ekeberg tillträder tjänsten som extra ordinarie assisterande stadsläkare och hamnar på gränsen mellan två världar. Den ena är den borgerliga och akademiska småstadsvärld han hör hemma i. Den andra är stadens undre värld med fattigdom, kriminalitet och "offentliga kvinnor". Kvinnorna kommer till honom för undersökning så att de inte ska smitta sina kunder med veneriska sjukdomar. Ibland måste han tillsammans med någon av stadens konstaplar handgripligen hämta kvinnorna till undersökning eller leverera dem till sjukhuset för behandling.

Att ha insyn i tvenne världar för med sig sociala konsekvenser. Han blir inte riktigt önskvärd någonstans. Mötet med Sara Kristina Olofsdotter, bokens andra huvudperson, får också personliga konsekvenser.

Berättelsen är hela tiden fylld med hål. Sammanhang som saknas. Det är till exempel mycket "han" och "hon" utan att man riktigt får veta vem som menas. Man får pussla och gissa sig fram.

Och det är just det som är det

En bild från Carl von Platens våning i Uppsala 1887. Porträttet av Gustaf III skänkte han så småningom till Kungliga Operan. Bilden är tagen av dåtidens stora Uppsalafotograf Henri Osti, tillgänglig via Digitalt Museum/Upplandsmuseet.

snitsigaste i hela romanen. Precis så var det då. Ola Larsmo låter Stig Hjalmars svärfar förklara:

"Det är en sak att veta hur världen fungerar. Det är en helt annan sak att börja prata vitt och brett om det hela, för kreti och pleti. Då har man egentligen bara visat en enda sak.

Och far menar?

Att man inte förstått sig på hur världen fungerar."

Varje människa var som fångad i sitt eget vacuum. Och följdfrågan "Varför då?" var tydligen socialt alldeles omöjlig.

Helena Hagelin formulerade det som händer Stig Hjalmar i boken på ett så bra sätt i sin blogg Fiktiviteter:

"I Jag vill inte tjäna skildrar Ola Larsmo på ett superbt sätt Uppsala under 1880-talet men skriver framförallt en fin och träffsäker berättelse om en man som mot sin vilja drabbas av empati."

Det är en förfärlig verklighet som boken handlar om och jag blev väldigt imponerad över hur Ola Larsmo har skjutit sin egen indignation i bakgrunden till förmån för Stig Hjalmars vilsna men vakna blick.

Jag fortsatte från Ola Larsmo till en omläsning av Lasse Erikssons "Boken om Gerda", en dokumentärroman skriven "i ständiga samtal med Kristina Östberg" och utgiven 2001. Kristina var Lasse Erikssons hustru, och Gerda var hennes farmor.

Gerdas blivande man Henrik Ossian Östberg kom till Uppsala på 1880-talet. Lasse Eriksson skriver:

"Under 80-talet lyftes den ensamma studentens problem fram med främlingskap, planlöshet i studier, osedlighet, religiösa grubblerier och den förtvivlade onanin. Inom vissa delar av universitetsvärlden vandrade

Forts. på sidan 19!

En anad hemlighet

Varför gifte sig inte Signe Hebbe, den uppburna operasångerskan och den geniala teaterpedagogen? Var hon lesbisk? Hade hon i så fall några väninnor?

Efter att ha ägnat tio år av studier kring Signe Hebbes liv förundrade det mig att jag inte hittat den minsta antydning om en kärleksupplevelse – utom den till modern!

PÅ 1980-TALET diskuterade jag frågan med Brita Hebbe, som ju också för sin bok om Wendela Hebbe djupdykt i de Hebbeska arkiven och vi var helt överens. Moderskärleken tycks ha blockerat hennes känsloliv gentemot andra, det må ha varit män eller kvinnor.

Enligt många psykologer kan sexualiteten inte bara kopplas till det genetiska arvet utan även traumatiska och destruktiva barndomsupplevelser kan ligga bakom. En frånvarande fader och en dominerande moder kan ge en modersfixering. En sådan är uppenbart vanligare hos homosexuella män men förekommer också hos kvinnor.

Vi kan tydligt se mönstret i Signe Hebbes första år. Redan som spädbarn borde hon ha känt av föräldrarnas ekonomiska press på herrgården Näsbyholm, som resulterade i att fadern, då hon bara var 1 år och 9 månader flydde fältet för gott och modern fick vara med om en traumatisk konkursauktion. Säkert fanns inte tillräckliga krafter för den lilla Signe. Under två år i Jönköping är mamma Wendela dels upptagen av undervisning, dels borta två sommarmånader för sånglektioner

och arbetssondering i Gamla Stan i Stockholm dit hon sedan flyttar med sina tre döttrar, 8, 6 och 4 år, och syster.

Signe sitter ensam i spiselvrån, när mamma är fullt upptagen som journalist på Aftonbladet. Hon är "illmarig", trubbnäst och rödhårig och inte alls så vacker som systrarna. På Jolins teckning av de tre "grisarna" kallas hon till och med för "den fula lilla Signe". Då en fågel dör när hon är fem år får hon höra att även modern skall dö en gång. "Jag kan säga att det ögonblicket satte märken för livet i mitt sinne", skriver hon i sina memoarer.

SOM EN RÖD tråd genom hela Signes liv går ambitionen att göra mamma glad och att få hennes kärlek tillbaka. Signe tvingas avbryta sina elevstudier vid Kungl. Teatern för ett år hos en moster i Jönköping, medan mamma Wendela reser till Frankrike för att föda sin och Hiertas son. Hon skriver i sin dagbok: "Förtviflan skall göra mig stark, jag skall då trotsa allt. — — — O, himmelske fader belöna mamma för allt det goda hon har gjort mig. Låt mig få en vacker röst ifall det kan glädja henne... Wendela

tycks inte ha förstått sin dotter när hon gav henne sången "Fjorton år tror jag visst att jag va', liten flicka så munter å så gla'" för vid 14 års ålder skriver Signe djupt deprimerad i sin dagbok (2/11 1851): "På jorden är jag blott en gäst, Mitt lif som skuggan farit, Det hafver då det varit bäst Blott sorg och möda varit" (efter psalm 476).

Hiertas finansierar krävande studier i Paris och Signe jobbar hårt för att motsvara förväntningarna men saknar en manlig beskyddare och tycks ointresserad av manlig uppvaktning. Sångläroaren Masset försöker upprepade gånger para ihop sin son med Signe utan framgång.

I FAMILJEN HIERTAS brev talas hela tiden om det önskvärda att få Signe rikt gift och hon förlovar sig faktiskt med en lång, ljus, rik sydstatare vid namn Jones i början av 1861. Denne besöker sommarvistet Hästholmen, blir indragen i syster Theclas död i september i Paris och måste i slutet av året resa hem till Savannah, Georgia, som härjas av inbördeskrig. Signe vill nu inte överge modern som med sonen Edvard följer henne som påkläderska vid karriärstarten på teatrar i Frankrike och Tyskland.

En andra förlovning ingår Signe 1869 med den sicilianske advokaten Muratori, som hon anlitat för att få ut sitt gage efter engagemang i Palermo. Hon är då 32 år och han ber Wendela om att få kyssa Signe på kinden. Förlovningen varar på avstånd i tre år med mängder av hinder: han får malaria, en bror dör och en kidnappas av maffian, han förlorar pengar och vill inte resa på grund av hälsan och krig i Frankrike. Hierta var skeptisk från början. Till sist ger Signe upp.

I sina memoarer skriver hon:

Ovan en av Signe Hebbes självvioniska teckningar, kallad "Fruktlös ansträngning".

Av Inga Lewenhaupt
fil dr och hedersordförande
i Wendelas Vänner

"Förlovad? Joodå, tre gånger. Den förste – han hade gröna ögon. Den andre – han låg och grät med huvudet i mammas knä. Och den tredje ... ja vad fan var det nu han hette?"

"Ingen man har varit manlig nog för mig" yttrar hon och vittnar vid ett tillfälle om att hon "bär på en frätande, ohelbar sorg, en obeskriflig melankoli – lifsleda... – – – Trodde jag mig i Spiritismen finna lindring – tröst – om än så ringa – så skulle icke fruktan för åtlöje afhålla mig ifrån att omfatta den. Bättre än sprit och självmord."

Den 15 februari 1891 skriver hon till sin kära elev Matilda Jungstedt: "bland giftermål är bäst det giftermål som ej blir af. Sanningsenligt har

jag under min långa lefvetid råkat högst få manfolk som i grund och botten varit värdiga en ädel kvinnas hängifvenhet; – – – Jag har, och har alltid haft ett inrotat misstroende till det s.k. starkare könet och desslikes mot mig själf, hvarför ja aldrig skulle vågat påtaga mig rollen af en soeur de chanté hvarmed de allra flesta kvinnor betungas då de inträda i äkta standet; jag skulle blifvit olycklig – ja, elak; värre än hvad jag nu är, ifall jag icke kunnat se upp till min man (den starkare!) och aldrig skulle jag böjt mig utom för andens högre lyftning och karaktärens öfverlägsenhet." Och man kan inte tjäna två herrar. "Konsten som är lika svartsjuk som Othello själf – tåler ingen rival." Jenny Lind var klok som lämnade scenen vid äktenskap.

NÄR SIGNE SLUTAR på Stockholmsoperan 1879 vidtar en lyckosam satsning i Norge, men den får avbrytas på grund av Wendelas reumatism och Signe kommer att under 62 år att bo ihop med sin mor. Hon blir Nordens mest efterfrågade pedagog men tar huvudsakligen emot kvinnor. Plastiklektioner som krävde handfast demonstration ville hon inte ge till manliga elever. Hon tillrättades

då att använda handskar. Till exempel kallar hon Hugo Grevillius "en af de minst retsamman 'manslingar' jag känner och hos hvilken finnas förenade manlighet och vekhet." Flera av hennes viktigaste elever som "mejslades" i hennes "stenhuggeri" var homosexuella.

Signe bor hos och gör långa turnéer med kvinnliga kollegor, som hon beundrar, men inga mer intima kontakter finns dokumenterade. Bland dem kan nämnas Desirée Artôt (som var förlovad med den homosexuelle Tjajkovskij), Adelaide Ristori, Zélia Trebelli och Wilhelmine Gulowsen i Norge, som hade lovat skriva Signes memoarer. Bland de manliga beundrarna kan nämnas Johan Höckert, Björnsterne Björnson och Georg von Rosen.

UNDER 1880-TALET fick Signe mer av efterlängtat kärlek av sin mor, som skriver: "Alls ingen flicka älskar jag Så högt som Signelill, den kära – – – Gud signe dig Evinnerlig, Du är för mig Omistelig!" Signe delade så småningom säng med den allt tunnare Wendela och 17 dagar före moderns död skriver hon till Ellen Key: "Hur jag skall kunna bära lifvet då jag ej mer får sola mig i Wenslingens kärlek fattar jag ej." Vid hennes död ansåg Signe att solen gått ned för alltid och hon tillbringade många långa stunder vid graven på Norra Kyrkogården, där hon efter 25 och ett halvt år fick dela moderns vilorum.

Signes stora, livslånga kärlek var inte någon man utan hennes egen mor.

Inga Lewenhaupts doktorsavhandling om Signe Hebbe (1837-1925) som skådespelare, operasångerska och pedagog kom 1988.

Nystart för restaurangen

– **VI HAR VARIT** goda grannar i många år så när Antoinette Mezher beslutade sig för att gå i pension efter över tjugo år, kändes det helt naturligt för oss att ta över restaurangdriften i Wendela Hebbes Hus.

Så säger Nemrud Haffo (till höger på bilden) som driver restaurang Barolo i grannhuset vid Vettersgatan i Södertälje. Barolo i sin tur ingår i en familjekoncern med ytterligare två restauranger, Caesars och O’Learys som drivs av hans kollega Muzaffer Bisse. Det är med andra ord väletablerade restauratörer som nu utvidgar rörelsen till det lilla kulturhuset från 1800-talet och därmed etablerar sig som museirestaurang.

Vilka fördelar ser de nya ägarna med sitt nytillskott och vilka planer har de för framtiden?

– Vi tycker om husets miljö, gillar närheten till kanalen, till Marenområdet och till parken intill och ser stora utvecklingsmöjligheter, säger Nemrud Haffo när han möter upp för en intervju tillsammans med Melek Bisse (till vänster på bilden) som blir platsansvarig för restaurangen i Wendelarhuset.

– Till en början ska vi känna oss för, servera luncher precis som förut med samma pris (99 kr) och anställer Antoinettes kock. Men vi återgår till servering vid bord i stället för buffé. (Något som vi i föreningen uppskattar). Mot slutet av våren

börjar vi också ha öppet på kvällen med lättare rätter. Vi har fullständiga rättigheter. Vi har långt gångna planer på ett inglasat uterum som både kan avlasta husets rätt små lokaler och ta emot lite större grupper. Det pågår en bygglovsprocess men den kommer tyvärr inte att vara klar denna sommar.

Melek, en generation yngre än Nemrud ser fram mot sitt nya uppdrag:

– Jag har redan varit i restaurangbranschen många år. Det började med att jag sommarjobbade hos pappa och så har det fortsatt. Man utvecklas och får ta ansvar.

– Vi vill ha mycket samarbete med er i Wendelas Vänner, fortsätter Nemrud, dels när det gäller besök i museet som ju brukar kombineras

med måltider, dels ett kultursamarbete där vi gärna är med och sponsrar, till exempel sommar-teater som ni ju haft många somrar tidigare. Och så lovar vi läsa på om era ”damer”, Wendela, Signe och Mollie.

Vi i föreningen hälsar våra nya restauratörer välkomna och är glada över deras intresse och energi.

Ami Lönnroth (text och bild)

A stylized logo for 'Lilla Wendelapriset' featuring a small illustration of a person holding a trophy.

DAGS IGEN FÖR Lilla Wendelapriset till Lotti Walthers minne. Wendelas Vänner och LT utlyser novellpristävling för Södertäljes ungdomar. För att delta bör du vara 16–20 år och bosatt eller studerande i Södertälje eller Nykvarn. Skicka in ditt tävlingsbidrag som wordfil före den 30 april till lillawendelapriset@lt.se

En jury från Wendelas Vänner och LT i samarbete med Kulturnätverket i Södertälje bedömer de insända bidragen. Prissumma: 5000 kronor.

Prisutdelning i Wendela Hebbes Hus. Håll utkik i LT och på www.wendela.se.

Frågor? Mejla Monika Nilsson, journalist på LT: monika.nilsson@lt.se,

På väg mot tio finalister

NÄSTAN 50 nomineringar har kommit in som förslag på vem eller vilka som bör vinna Wendelapriset för bästa skrivna socialreportage 2018.

För första gången på länge är ingen bok med bland de nominerade bidragen, men många långjobb och artikelserier.

Nu vidtar ett tufft arbete för juryn att läsa alla de nominerade bidragen, att ta ut tio finalister och sedan

slutligen, i augusti, att utse vinnaren eller vinnarna.

– Det är fantastiskt roligt att ha fått in så många bidrag. Jag noterar också att det är spridning över hela landet och nomineringar som rör allt ifrån de minsta redaktionerna till de största, säger juryns ordförande Kersti Forsberg, verksamhetschef på Medicinstituet Fojo.

Välkommen Karin!

I OCH MED det här numret av Avisan hälsar vi vår nya redaktionsmedlem Karin Månsson välkommen ombord. Hon presenterar sig så här:

– Jag har varit journalist nästan hela mitt vuxna liv. Efter journalistexamen läste jag humaniora vid universitetet i Lund. Efter det kom jag till Stockholm och tidningen Ny Dag där jag hade olika funktioner under åren. Mitt mest långvariga jobb, drygt tjugo år, har jag haft på Arbetarbladet i Gävle där jag har varit kulturredaktör.

– Nu är jag pensionär – och gör ungefär samma saker som tidigare, det vill säga jag läser och går ibland på teater. Jag bor i ett kollektivhus i Kärrtorp, södra Stockholm, och

där finns också en hel del att göra (matlagning, städning, trädgård och möten, möten, möten...) Och så går jag ut med hunden Palle, en snart tio år gammal dansk-svensk gårdshund.

Du har väl inte glömt?
Vi behöver din medlemsavgift
så innerligt väl.
Den är vår ryggrad.

Forts. från sidan 15

så många som 70 procent av de unga studenterna vilse i Uppsala, misslyckades med sina studier eller drabbades av sjukdom som ofta lade dem i en alltför tidig grav.”

I jakten på Gerda snubblade Lasse Eriksson också över hennes matlagsbekant Axel Lekander och hans informella avhandling ”Kärlekslivet i Uppsala 1800-1900”. Avhandlingen beskriver prostitutionen i Uppsala, framför allt Axels stamlokal Dragarbrunnsgatan nr 59. I avhandlingen skriver Axel Lekander:

”Låt oss inte tala om moral, men nog var denna institution – bland andra nyttiga institutioner i Uppsala – ett stort moraliskt skydd för stadens familjeflickor, det är säkert. Det var en hederssak att ej oskära eller ens försöka oskära dessa, av ett idealistiskt skimmer omgivna varelser, vilka man dansade med, höll serenader för, måhända förlovade sig med och stundom gifte sig med. Man skaffade sig den nödvändiga lättnaden i körtlarnas överbelastning = säkerhetsventil hos de ofta vackra och snälla hetärerna på ”59:an”. – – – Ofta var den platsen för ett lätt och lekande nachspielsliv, som hade sina poänger och en doft av Bellmans glada tid.”

Kan det ha varit så att kvinnorna på 59:an var lite mer som vanliga människor som man kunde snacka med, skoja med och inte behövde göra sig märkvärdig inför? Man kunde rent av låtsas att man var kompisar, om det inte hade varit för att som ung, manlig juridikstudent kunde Axel Lekander obehindrat röra sig mellan Dragarbrunnsgatan, det respektabla Gelertsenska matlaget på Järnbrogatan och sin övriga akademiska vardagsvärld, medan kvinnorna på 59:an satt där de satt. Med enstaka undantag. ”Vissa gifte sig akademiskt, andra dränkte sig i en vak i Fyrisån”, konstaterar Lasse Eriksson.

Maria Holmerin Nord

Jag vill inte tjäna. Ola Larsmo, Bonniers, 2010

Boken om Gerda. Lasse Eriksson i ständiga samtal med Kristina Östberg, Uppsala Publishing House, 2001

POSTTIDNING B

Wendelas Vänner
c/o Lönnroth Mattsson
Badhusgatan 8C
151 73 Södertälje

PROGRAM

April–oktober 2019

Entré från och med höstens program och när inget annat anges 125 kr, för medlemmar 100 kr. Kaffe och kaka ingår och serveras från 14:30. Efter programmen är restaurangen öppen. Boka bord på tfn 08-550 866 75.

Programmen hålls, när inte annat anges, i Wendela Hebbes Hus. Swisha till 123 006 8593 eller betala in till bankgiro 362-0879 för att garanteras plats. Glöm inte namnet! Samtliga program i samarbete med ABF Södertälje/Nykvarn

FÖRFATTARSAMTAL MELLAN TVÅ FYRTIOTALISTER

Söndag 7 april 15.00

i Wendela Hebbes Hus

Gun-Britt Sundströms "Skrivliv"
– mycket mer än "Maken".

Ami Lönnroth ställer frågor och leder samtal med publiken.

Se artikel i förra Avisan!

FOTOKONST, FAMILJEHEMLIGHETER OCH ÅRSMÖTE

Måndag 15 april 18.00 i Wendela Hebbes Hus

Birger Svanteson, fotokonstnär och föreningens vice ordförande, tar oss med på en resa från Gotska Sandön till Lofoten, Skottland och Yorkshire. Därefter årsmöte som leds av David Winerdal, ordförande i Kultur- och fritidsnämnden. Mingel med förtäring och redaktionens presentation av temat för nya numret av WendelAvisan. Fri entré. Verksamhetsberättelsen 2018 och övrigt årsmötesmaterial kan läsas på hemsidan under rubriken *Medlemsinternt*. Maila info@wendela.se så skickar vi lösenordet.

WENDELAPRISUTDELNING

Söndag 8 september kl 15.00 i Wendela Hebbes Hus

Negra Efendić är årets prisutdelare när Wendelapriset för bästa skrivna socialreportage delas ut för tolfte gången, följt av mingel och miniseminarium. Första gången var på Wendela Hebbes 200-årsdag 8 september 2008. Sedan flera år samarbetar vi med Medieinstitutet Fojo, vars chef Kersti Forsberg är ordförande i juryn. Fri entré. Följ juryarbetet på hemsidan!

"MINNS DU?"

Söndag 29 september kl 15 på Oktoberteaterns scen (Obs lokalen!)

Möte med författaren Staffan Beckman som blev Alice Staffan Beckman och i 70-årsåldern fann både sig själv och Annabelle, den första av alla kvinnor i hans liv som tagit hans sexuella läggning som helt naturlig. En kärlek som paradoxalt fördjupats när alzheimer kom in i bilden. Biljett bokas via Tickster. Rabatt för Wendelas Vänner medlemmar. Kontakta amilonnroth@gmail.com för att få prisuppgift och rabattkod. (Bild: Kajsa Göransson)

"SYMPATIENS HEMLIGHETSFULLA MAKT"

Söndag 6 oktober 15.00 i Wendela Hebbes hus

För tjuugo år sen, 1999, kom denna gayrörelsens "bibel" ut med docent Göran Söderström som huvudredaktör. För fyrtio år sen, 1979, blev landets alla homosexuella äntligen av med sjukdomsstämpeln. Den som mycket aktivt medverkade till detta var Barbro Westerholm, Socialstyrelsens dåvarande generaldirektör, numera liberal riksdagsledamot. Möt de två i ett samtal om homosexualitetens historia och nutid. (Bild till vänster: Ola Hedin, till höger: Gunnel Engwall)

MOLLIE, BARNBARN "TILL VÄNSTER"

Söndag 27 oktober kl 15.00 i Wendela Hebbes Hus

Om familjehemligheterna och konstnärligheten i Hebbe- och Hiertasläkterna. Föredrag, konstvisning och samtal i Wendela Hebbes Hus. Medverkande är två Mollie Faustmankännare: Lena Kåreland, författaren till biografen "Jordens salt" (2013) och Tom Lundin, konstsamlare och författare.